

Almue i Vestjylland – og dog

Min vestjyske familie og nogle tanker om – og eksempler på – geografisk og social bevægelighed

Af: Knud Prange.

Ifølge Salmonsens Konversationsleksikon betyder ordet almue i dag "småfolk især på landet" eller som der står i Danske Lov 2-23-1: Bønder og menig almue, husmænd, inderster. Det stemmer nok meget godt med den fornemmelse de fleste har om at almue er folk der ernærer sig af landbrug; de lever hele deres liv i det samme sogn, gifter sig med en der også har baggrund i landbruget og som er fra sognet eller dog i hvert fald nabosognet. Deraf følger naturligt at almuen er meget stedbundet og har en ret snæver horisont, i hvert fald geografisk. Det er ikke ualmindeligt at høre mennesker - endda slægtsforskere - sige for eksempel at deres familie stammer fra Thy, fra Gørding-egnen eller lignende. Her tænker de nok på deres fædrene slægt, faderen, farfaderen og så videre. Selv i vore dage er der mærkeligt nok nogen der ikke tænker på at de også nedstammer fra deres mor, deres farmor og mormor og så videre. Derved udvides perspektivet unægtelig betydeligt.

Det er nok også en almindelig opfattelse at den geografiske og sociale bevægelighed (mobilitet) i ældre tid var meget beskedent; og der skal da nok også være miljøer der

har været meget afgrænsede, vel især på afsides områder og mindre øer som for eksempel Læsø, Anholt eller Bornholm. Spørgsmålet er imidlertid hvor udbredt en sådan isolation var, og jeg vil søge at belyse forholdene ved et konkret eksempel med udgangspunkt i Gørding Sogn og herred der ligger ca. 20 km. øst for Esbjerg. I fortsættelse heraf vil jeg prøve at se om de overraskende resultater, jeg er nået frem til i mine slægtsundersøgelser, må anses for helt specielle og unikke eller om "bevægeligheden" i det danske samfund har været langt større end vi i almindelighed tror.¹

Min vestjyske familie - Jens Christian

Den 26. oktober 1870 blev der født et drengbarn i Gørding; moderen var den ugifte 30-årige Ane Nielsen fra Nør Gørding og faderen den 29-årige ungarl gårdmand Jens Riis Ottesen fra Nør Vejrup i nabosognet. Man kan undre sig over at de to ikke giftede sig med hinanden, da de begge var ugifte. Det kan næppe skyldes at Ane var lidt ældre end Jens, han giftede sig i hvert fald året efter med en enke på 41 år, men de to har måske allerede dannet par, inden Jens gjorde Ane Nielsen

gravid. Også hun blev siden gift, nemlig med en noget yngre gartner med hvem hun fik et par børn, og hun har nulevende efterkommere fra begge kuld børn. De er dog forlængst flyttet fra Gørding-egnen, de bor i Århus, Ebeltoft og København, og ingen af dem er beskæftiget med landbrug.

Jens Riis Ottesen vedkendte sig faderskabet til barnet, som blev døbt Jens Christian Nielsen; han fik altså moderens efternavn. Hvad fornavnene angår, er de identiske med morfaderens, han var netop død tre år tidligere, så det passer fint med normal navneopkaldsesskik. Om moderen så har gjort sig tanker om, at barnet faktisk også fik sin fars fornavn er jo ikke til at vide. Selv benyttede barnet kun navnet Christian livet igennem. Det kom til at gå ham ganske godt, han blev uddannet som litograf og bogbinder, blev siden bestyrer af et stentrykkeri, direktør i Dansk Lædervarefabrik og ejer af en piskefabrik.²

Når Christians forældre ikke blev gift, kan man overveje, om der kan have været stor social forskel på de miljøer, som henholdsvis Ane Nielsen og Jens Riis Ottesen kom fra.

Christian selv giftede sig ind i et miljø, der var helt anderledes, både geografisk og erhvervsmæssigt. Hans kone var skomagerdatter fra Århus, hendes bedstefædre var en skomager og en kleinsmed fra hen-

holdsvis Århus og Odense og de fire oldeforældre var: gørtler, pottemager, skomager og kobbersmed, og de boede spredt over hele landet: Holstebro, Horsens, Odense og Frederiksværk.³

Faderens - Jens Riis Ottesens - familie

Jens Riis Ottesens fædrene slægt var en fremtrædende bondefamilie som kan spores tilbage til 1400-tallet i Vejrup,⁴ og en af hans formødre stammede fra Grumsenslægten i Grisbæk. De fleste af den sidste slægt var selvejere, men to af forfædrene var præster i Gørding sogn.⁵ Den ældste kendte af den slægt var Peder Grumsen, der beseglede et tingsvidne i 1463. Da der er lavet en stamtavle over familien,⁶ er det ikke svært at følge den frem mod nutiden. Her optræder både bisper, præster, degne og bønder⁷ og markante personligheder som for eksempel finansminister Regnar Westenholz, og dermed også hans barnebarn Karen Blixen, samt to andre forfattere Karin Michäelis og Svend Borberg og altså også dennes søn Claus v. Bülow – anklaget og frifundet i en meget omtalt amerikansk retssag.

De sidste slægtskaber og personer kendte Jens Riis Ottesen af gode grunde ikke noget til, men han har sikkert haft en del viden om de slægtninge, vi skal se nærmere på i det følgende.⁸ Jens var den yngste af en søskendeflok på i hvert fald otte. Han blev hjemmedøbt ”på grund af sygdom”, men overlevede altså i modsætning til flere

Da kirkegården i Vejrup omkring 1892 blev udvidet, blev en del mindekors fjernet og brugt som fyld i stendiget. I 1927 blev diget flyttet og her ved blev dette ca. 1½ meter høje kors fremdraget og stillet op på kirkegården. Det er sat over Jens Riis Ottosens fa, Otte Petersen, der blev skudt d. 15. maj 1864. Ifølge Nationalmuseet: Danmarks Kirker, Ribe Amt, hefter 29, 1994 s. 3021 var der en løs marmortavle foran korset, som oplyser at "Han blev dræbt af en østrigsk soldat". Pladen er nu fjernet.

Foto Leif Jørgensen 2011.

af sine søskende. En bror blev kun en uge gammel, en anden døde knap halvandet år gammel, en søster blev kun 20 år og to brødre døde som børn af henholdsvis en benskade og et slagtilfælde. Også hans far kom af dage på en trist måde. Han blev nemlig skudt af fjenden i 1864! Det er en ret mærkelig historie. Pinesøndag d. 15. maj 1864 - midt under våbenstilstanden - var et østrigsk regiment under march mod Varde, og soldaterne hjemsøgte egnens gårde, hvor de krævede mad og drikke. To soldater kom til Ottes gård hvor de ville have øl. Otte gjorde indvendinger, men datteren gik i kælderen efter øl. Da hun kom op, så hun den ene soldat skyde faderen en kugle for panden. Sagen blev meldt til de østrigske officerer, de to soldater blev bundet og ført væk, deres skæbne kender ingen. Der står et støbejernskors over Otte på Vejrup kirkegård, og det fortæller om begivenheden.⁹

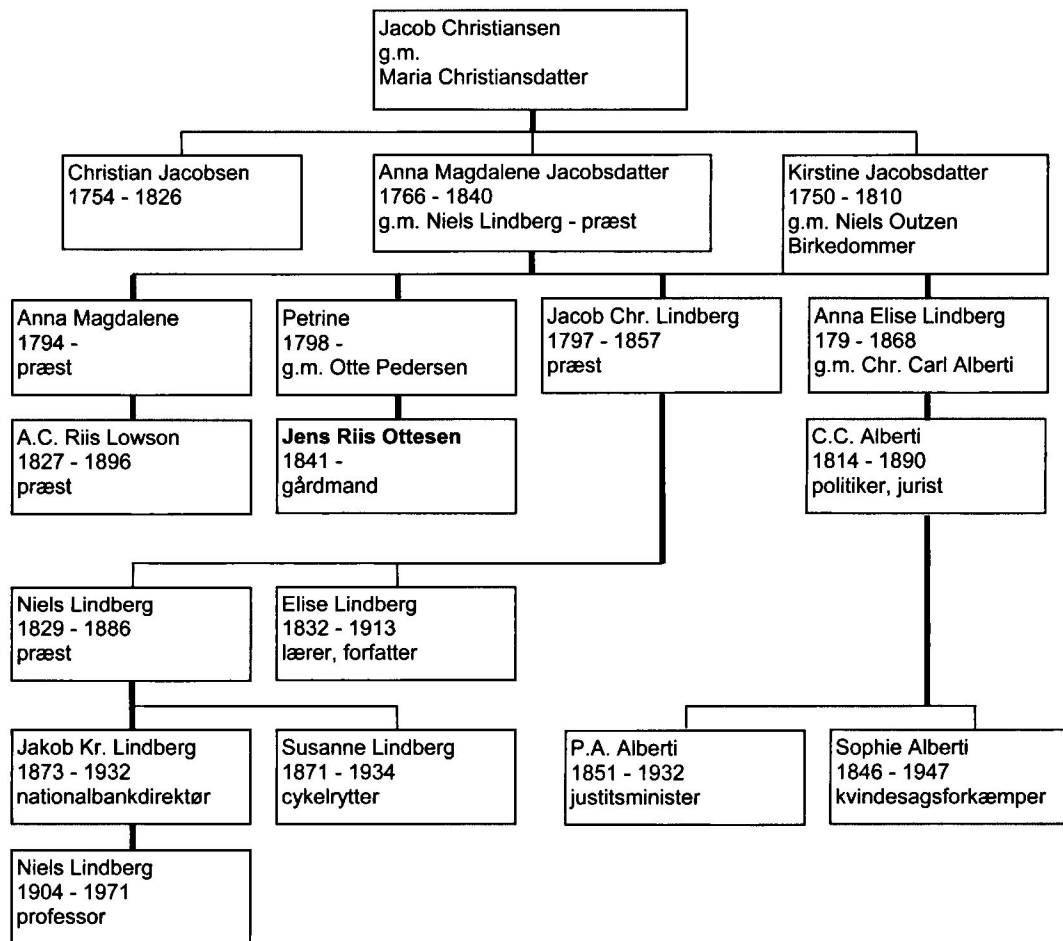
Da Jens Riis Ottesen forældre blev gift, var faderen "blot" husmand, til gengæld synes moderen, Petrine Christiansdatter Jacobsen at komme fra særdeles gode kår. Hun var nemlig datter af Christian Jacobsen på Seemgård. Ligesom sønnen var hun hjemmedøbt, men det skyldtes nok ikke sygdom, der var snarere tale om et statussymbol. Folkene på Seemgård var nemlig ikke hvem som helst. Den ganske betydelige gård hørte under grevskabet Schackenborg, hvorfra den blev bortfæstet i arvefæste. Petrines farfar, Jacob Christiansen, der kom fra Jejsing i Hostrup Sogn i Tønder Amt, købte gården til arvefæste d. 1. februar 1749 formedelst 1.966 rigsdaler. Ifølge H.K. Kristensen blev han taget for at have smuglet 38 stude over grænsen; han havde vist bestukket tolderne. Han blev lovet fri for straf, hvis han ville fortælle den fulde sandhed – og så kom endnu tre personer i fedtefadet.¹⁰ Gården

bestod af 25 otting i Seem og to i Roager Sogn, hvilket vist nok er noget mere end 320 tønder land. ¹¹ Syv år senere brændte hovedbygningen, men Jacob Christiansen opførte en ny, gården brændte dog igen 1780 og 1868. Den nuværende bygning i

tre fløje er fra 1869-70 og er opført af Jørgen Frederik Riis – en fætter til Jens Riis Ottesen.

Jacob Christiansen og hans kone Maria (også omtalt som Mariche) Christiansdatter fik ikke mindre end ni børn. Jacob og

Nogle af Jens Riis Ottesens slægtninge på mødrene side

Maria var blevet trolovede af præsten i Hostrup, men vielsen skete i Seem i juni 1749. Det første barn blev født næste sommer, og da det jo var ret kort tid efter at ægteparret havde overtaget Seemgård, er det ikke så mærkeligt, at alle barnets faddere er fra Hostrup. Derefter begynder der imidlertid at optræde nye faddere, og det var ofte standspersoner: "madame Haard (formentlig gift med provst Ude Haard), madame Rebecca, gift med provst David Grønlund af Ribe, jomfru Haard, jomfru Frederica Hartmans af Ribe, monsieur Lund som var fuldmægtig hos stiftamtmand Holstein, monsieur Frausing, fuldmægtig hos toldforpagteren i Ribe, borgmester Fridschs (i Ribe) jomfrudatter, kammerråd Helles jomfrudatter, møllerens datter fra vejrmøllen uden for Nørreport, monsieur Brorson og rådmand Lunds brodersøn".

Efter at Jacob Christiansen var død i 1782, overtog sønnen Christian Jacobsen - Jens Riis Ottesens bedstefar - Seemgård. Til gården hørte da tre selvstændige boliger med hver sin kålhøve, værdien var anslået til 110 rigsdaler pr. tønde hartkorn.¹² Et par år efter blev sønnen Jacob gift, selvfølgelig på Seemgård og uden forudgående trolovelse, og bruden benævnes: "jomfru", altså ikke bare "pige". Man fortsatte altså med at distancere sig fra de "almindelige" bønder. Der er ikke grund til at gå i mange detaljer, men det kan da nævnes, at da dat-

teren Petrine (Jens Riis Ottesens mor) blev døbt, var vidnerne en madame, to jomfruer, kontrollør Seem og hr. Hermansen fra Ribe. Ved søsteren Anna Magdalenes dåb var vidnerne birkedommeren samt en madame og to madamoiseller fra Ribe (Cramer og Grønlunds) samt en møller. Samme mønster ved søsteren Ingeborgs dåb, hvor alle fadderne var fra Ribe. Det kan blot tilføjes, at ved sin død 1826 benævnes Christian Jacobsen: gårdmand og sognefoged.¹³

Gang på gang var der tale om hjemmedåb; bryllupperne fandt sted på gården, og i kraft af kongelig bevilling skete det uden tillysning. Man har tydeligt vist, at man havde lyst - og råd - til at skille sig ud fra de almindelige bønder i sognet, og det samme forhold gør sig gældende med hensyn til døtrenes ægteskaber; svigersønerne var møller, birkedommer eller præst. Et par af disse ægteskaber kan der være god grund til at se nærmere på.

Jens Riis Ottesens moster, Anna Magdalene, blev gift med en præstesøn fra Daler præstegård, Jens Riis, vielsen fandt sted på Seemgård med kongelig bevilling. Jens Riis kom til at overtage Seemgård efter sin svigerfars død i 1826. Da hans svigerinde Petrine fik sit sidste barn i 1841 var Jens Riis en af fadderne, og derfor fik barnet altså navnet Jens Riis Ottesen. Jens Riis fik i hvert fald tre sønner, den ene Jørgen Frederik overtog Seemgård efter faderen i

1860, og han købte gården til selveje af Schackenborg i 1878, gården var da på 15½ tønde hartkorn.¹⁴ De to andre sønner fik en boglig uddannelse. Den ene - Detlev (1819-1908) - blev seminarieuddannet og var lærer i Flensborg,¹⁵ den anden A(ndreas) (Christian) Riis blev teolog. Det fortælles, at før han blev født i 1827 kom hans onkel (det må vel være en slags grandonkel) på besøg på Seemgård. Onklen var etatsråd og rådmand Christian Riis Lowson, og han sagde til Jens Riis: Bliver det en dreng, skal han opkaldes efter mig og arve mit fideikommiss.¹⁶ Sådan gik det, en dreng blev det, han kom til at hedde Andreas Christian, og han arvede fideikommisset.

Baggrunden for dette ligger noget tilbage i tiden, og sammenhængen er lidt indviklet. En etatsråd Jacob Lowson var gift med borgmesterdatteren Charlotte Riis fra Kolding, og hun var søster til Jens Riis' far, præsten i Daler. Lowson fik oprettet et stamhus af herregården Basnæs i 1779, men det blev hurtigt erstattet af et pengefideikommiss. Det gik i arv i familien Riis Lowson.

Da indehaveren Christian Riis Lowson døde, gik besiddelsen af fideikommisset som lovet altså over til A. C. Riis, som derefter kaldte sig Riis Lowson. Hans farfar - sognepræsten i Daler - var jo som nævnt en yngre bror til den nævnte Jacob Lowsons enke, Charlotte født Riis.¹⁷ Da

A.C. Riis var blevet student, kom han til København for at læse teologi, og han boede hos sin ugifte og barnløse grandonkel. Han studerede også i Heidelberg og Halle, der manglede ikke penge. Først var han præst i Læk i Sønderjylland, hvor han var meget ivrig for den danske sag, men efter nederlaget i 1864 måtte han drage nordpå hvor han slog sig ned med kone og børn på Seemgård, hvor alle deres møbler og tøj gik til ved gårdens brand et par år senere.¹⁸ Han tog ofte over grænsen og holdt gudstjeneste i danske hjem, og han blev den første forstander for Eskelund Højskole i Brørup 1869. Den var dannet som modvægt mod Askov, og Riis var afgjort modstander af Grundtvig, ligesom han siden blev modstander af Indre Mission. Højskolen holdt ikke længe - ifølge H.K. Kristensen sluttede højskolen med en elev og to processer! Riis Lowson endte som præst i Vestervig fra 1876 og indtil sin død i 1896. I kraft af fideikommisset havde han fået rådighed over rigelige pengebeløb, som han og hans kone delte rundhåndet ud af. En overgang var han medlem af Folketinget, og han karakteriseres som en kras højremand.

Jens Riis Ottesen moster, Anna Magdalene, var ikke den eneste i familien der blev gift ind i en præsteslægt. Hendes faster, som hun var opkaldt efter, og som altså hed Anna Magdalene Jacobsdatter, blev i 1787 også med kongelig bevilling viet til

Niels Lindberg, som var præst i Seem. De fik en række efterkommere, der på flere forskellige måder har gjort sig gældende og som kan findes omtalt i diverse biografiske værker. Mest alsidigt begavet var måske nok deres søn Jacob Christian Lindberg. Ifølge Dansk Biografisk Leksikon var han ikke blot teolog, men blev også dr. phil. på en afhandling om fönikisk-græsk epigrafi. Han var møntkender af internationalt format og arbejdede med træskærer-kunst for selv at kunne illustrere sine værker. Først var han lærer i hebræisk på Metropolitanskolen, og Søren Kierkegaard, i hvis hjem han kom, beundrede hans "dialektiske hoved" og fremhævede ham på Grundtvigs bekostning. Lindberg nærmede sig mere og mere Grundtvig og havde 1826-32 hovedrollen i opgøret med rationalisterne i kirken. Hans strategi vakte megen forargelse, men han nød sympati i de vakte kredse, især da han udgav sin "eminent betydningsfulde Den nordiske Kirketidende....for eftertiden kom Grundtvig til at stå med palmerne, men det var Lindberg der gjorde det trælse arbejde." Det var nok dronning Caroline Amalie der 1844 fik ham gjort til sognepræst i Tingsted. Han deltog ivrigt i kommunalstyret og blev indvalgt i Folketinget. I disse år fik han "omsider ro til at afrunde sit virke med endnu en kæmpeindsats, den bibeloversættelse, (fra originalsproget) som med sit markante sprog udkom 1837-53 og som blev meget udbredt." Han

havde en bestandig "kværuerende" natur og dyb sans for småfolks ret over for alle slags autoriteter", som der står i Dansk Biografisk Leksikon.¹⁹ Hvis Lindberg har truffet sammen med sin kusines søn, A. C. Riis Lowson, der jo ikke var nogen ynder af Grundtvig, kunne det godt have slået gnister mellem de to.

Jacob Christian Lindberg havde flere kendte efterkommere. Hans søn Niels var også teolog, og han underviste Grundtvigs søn Frederik og boede i havehuset til Grundtvigs bopæl Store Tuborg. Siden blev han præst og seminarielærer, skrev lærde afhandlinger og var "en uforfærdet stridsmand for Grundtvigs frihedstanker ... som polemiker var han fremragende, vittig og skarp, men også ofte voldsom og hård, i sin omgang med mennesker, usnobbet og elskværdig. Det blev sagt om ham, at han havde en djævel i sit blæk-horn, men en engel i sit ansigt."²⁰

Jacob Christian havde også en datter, Elise Lindberg, men hende finder man ikke i Dansk biografisk Leksiko; til gengæld er hun optaget i Dansk Kvindebiografisk Leksikon, hun gjorde sig nemlig gældende som både lærer og forfatter. Hun voksede op i et stimulerende miljø og bad som ung om at måtte få lov til at uddanne sig til lærerinde på N. Zahles skole. Faderen var imidlertid ikke nogen tilhænger af kvindens emancipation og "ville ikke have en

gouvernante til datter". Hun gik i gang med selvstudier – sprog, litteratur, historie – og da moderen døde, fik hun mulighed for at rejse til Sønderjylland (nu under tysk styre) for at blive lærerinde i en dansk familie. Hun virkede flere steder, undervisningen kom i faste rammer, og hun opnåede faktisk de tyske embedsmænds velvilje. Hun holdt aftenskole for børn og oprettede husflidsforeninger. I 1878 startede hun en lærerindeskole og fik i de følgende 10 år uddannet hele 161 elever, hvoraf en tredjedel virkede som privatlærerinder i Sønderjylland. Hun har skrevet en maskeret selvbiografi og har udgivet folkeminder og andet. Hun er beskrevet som noget ex-

centrisk, men belæst og veltalende, og hendes indsats betegnes som en national og kulturel pionergerning.²¹

Også længere frem i tiden har Jacob Christian Lindbergs efterkommere markeret sig. En sønnesøn, Jakob Kristian Lindberg (1873-1932), var en fremtrædende nationaløkonom og endte som direktør for Nationalbanken, og hans søn igen, Niels Lindberg (1904-71), var ligeledes nationaløkonom, dr. polit., og han blev professor i nationaløkonomi.²²

En søster til nationalbankdirektør Jakob Kristian Lindberg var også særdeles kendt,

Jens Riis Ottesens mor, Petrine, var gift med en husmand, men hun havde en særdeles bekendt fætter, Jakob Christian Lindberg. Ifølge Dansk Biografisk Leksikon havde han en "bestandig kværulerende natur". Han kastede sig ud i mange stridigheder, men en lærd mand – dr. Phil i en alder af 31 år – var han. Billedet menes at være fra 1840erne. Han var da sognepræst og i færd med at oversætte bibelen til originalsproget.

hun opnåede faktisk verdensberømmelse, men unægtelig på et ganske andet område. Susanne Lindberg var nemlig cykelrytter! Som ganske ung gik hun på Kunstakademiet for at blive uddannet som maler; det var i sig selv usædvanligt, men værre blev det da hun i 1895, 23 år gammel, sneg sig til at deltage i de mandlige cykelrytters træning i Dansk Bicycle Club (DBC). Gymnastik var acceptabelt for kvinder, men ikke cykling, der (det mente man da) kunne være farligt for deres krop og psyk. Det generede ikke Susanne, der allerede i 1895 deltog i DBCs Stjerneløb, hvor hun helt uventet blev nr. 5. Hun stillede i de følgende år op på lige fod med mændene og fik en guldmedalje. I 1897 satte hun en verdensrekord ved at cykle 1.000 km. i tiden 54 timer og 18 minutter. Da hun giftede sig, stoppede hun sin karriere, hun helligede sig familielivet, fik syv børn og var stolt over at kunne demonstrere at cykelsport aldeles ikke var usundt for kvinder.²³

Jens Riis Ottesens mor, Petrine Christiansdatter, var altså kusine til Jacob Christian Lindberg og dermed også til dennes søster Anne Elise Lindberg. Hun synes at have gjort et godt parti, da hun blev gift med en proprietær Christian Carl Alberti fra Flensborg der købte den store gård Grauballegård ved Silkeborg i 1813 for godt 25.000 rigsbankdaler.²⁴ De fik en fremtrædende søn, juristen og politikeren

C(hristian) C(arl) Alberti. Han blev uddannet som jurist og var livet igennem overretsprokurator. Nogle interesser tog han i arv efter familien, således var han med til at oprette Hindholm Højskole i 1852. Han gjorde sig hurtigt gældende inden for politik, var i flere år medlem af Københavns borgerrepræsentation og valgtes i Sorø til Folketinget. En position han havde fra 1849 indtil han af helbredsgrunde trak sig tilbage i 1890 i en alder af 76 år. Han blev mere og mere knyttet til partiet Bondevennerne, valgtes ind i bestyrelsen og blev formand i 1858. Han var en dygtig sagfører, og hans uegennytte og hæderlighed var ubestridelig. Hans livs hovedgerning var ledelsen af den Sjællandske Bondestands Sparekasse, som voksede sig stor under hans ledelse. Helge Larsen skriver i Dansk Biografisk Leksikon, at han mere end nogen anden politisk fører var genstand for de sjællandske bønders tillid og hengivenhed. Netop fordi "Albertien", som de kaldte ham, ikke alene var politikeren, men også deres rådgiver og hjælper i mange af det praktiske livs forhold. "Han blev fulgt til jorden af mindst et par tusind sjællandske bønder og meningsfæller."²⁵

C. C. Alberti havde to børn, der ligesom faderen er behandlet i Dansk Biografisk Leksikon. Det ældste af dem var en datter, der havde hele tre fornavne, men er kendt som Sophie Alberti. Hun var meget nært

knyttet til familien og boede sammen med forældrene, til hun var op i 50-erne. Det betød dog langt fra, at hun var en hjemmefødning eller uselvstændig; allerede som 16-årig tog hun således på studieophold i Paris sammen med en veninde. Man kommer umiddelbart til at tænke på hendes fars næstsøskendebarn, den kun 14 år ældre cykelrytter Elise Lindberg. Hendes store indsats blev dog arbejdet med Kvindelig Læseforening, som hun var med til at stifte i 1872. Hun kom snart i bestyrelsen og var formand 1891-1929. I den periode blev medlemstallet mere end femdoblet, og bogbestanden nåede op på 74.000 bind. Hun indførte decimalclassesystemet som det første sted i Danmark. Hun var med i flere kvindesagsforeninger, og det lykkedes hende at få opført Kvindelig Læseforenings store bygning i Gammel Mønt, der rummede det første damehotel i Norden. Både hotel og restaurant drev hun med stor dygtighed. Hun blev 100 år og var vital og åndsfrisk til det sidste, omend hun - som vi skal se nedenfor - var udsat for en chokerende oplevelse i 1908.

26

Sophies lillebroder, Peter Adler Alberti, trådte i nogle henseender i sin faders fodspor. Han blev jurist og højesteretssagfører som 30-årig. Han blev næstformand for den sjællandske bondestands sparekasse og efter faderens død hans efterfølger som formand. Han fik gennemført forskelligt: oprettelsen af en brandkasse for

mindre ejendomsbesiddere og Danske Landmænds Smørekspportforening. Ulykkeligtvis var hans private økonomi elendig, han fik forskud på sin arv; forretninger slog fejl, han led af spillelidenskab og spekulerede - med tab - i sydafrikanske guldmineaktier. Det påvirkede ikke den stigende agtelse, han nød blandt sjællandske bønder, og han rådede egenmægtigt over smørekspportforeningen og sparekassen. Derved kunne han manipulere med regnskaber og dække underskuddene med vekslere på udenlandske forretningsforbindelser.

Samtidig var han gået ind i politik. Han blev opstillet som modkandidat til Viggo Hørup i Køge-kredsen og blev også valgt og genvalgt indtil 1908. Han tilsluttede sig venstrereformpartiet, hvor han i kraft af arbejdsevne, indsigt og kløgt fik en fremtrædende position. Ved systemskiftet i 1901 var han selvskrevet som medlem af den nye regering, hvor han blev justitsminister. Han er karakteriseret som ubureaukratisk og handlekraftig. Han kunne hurtigt se kernen i en sag, men kunne også være hensynsløs. Han fik gennemført adskillige vigtige love, blandt andet om kvinders og børns retsstilling, men også den omtvistede lov om indførelse af pryglestraffen. Den var med til at øge spliden i ministeriet, hvad der førte til dannelsen af det Radikale Venstre i 1905.

Tingene begyndte for alvor at gå galt for P.A. Alberti i 1907. I Folketinget blev der rettet stærke angreb mod ham for sammenblanding af embedsførelse og private forretninger. Ved den sidste behandling af finansloven i 1908 blev han angrebet af især Ludvig Bramsen og Edv. Brandes, der inddrog forlydender om, at Alberti havde vekslers for millionbeløb løbende i Privatbanken. Da også den frikonservative Mogens Frijs sluttede sig til kritikken, var konseilspræsident J. C. Christensen klar over, at han måtte lade Alberti falde. Han gik af 24. juli 1908 og blev samtidig gehejmekonferensråd. Imidlertid var bedragerierne stadig vokset, vekseltransaktioner var nu ikke længere tilstrækkeligt, Alberti solgte ud af sparekassens obligationer og fremlagde falske beviser for deres eksistens. J. C. Christensen havde ved juniterminen i god tro lånt Alberti ikke mindre end 1.500.000 kr. af statskassen, men tilbagebetalingen skete ikke som aftalt, og Ove Rodes artikler i Politiken blev mere og mere afslørende. Statsgældsdirektøren krævede lånet indfriet 8. september; samme dag meldte Alberti sig til politiet. Det skulle vise sig, at hans bedragerier gennem 20 år løb op i knap 17 millioner kroner – det blev takseret til otte års tugthus. Vi er i vore dage vant til bedragerier med langt større tal, men her skal man tage i betragtning at statsbudgettet i 1908 kun var på 100 millioner; det sætter Albertis bedragerier i det rette lys. Og så var han jo tilmed

landets justitsminister.²⁷

For J. C. Christensen var det skete et chok, som han aldrig siden forvandt, ”min fejl er, at jeg ikke forstod eller troede på at en karakter som Albertis var mulig”, skal han have sagt d. 8. september om aftenen. Der blev rejst rigsretsanklage mod ham; retten frifandt ham for straf, men mente at han til en vis grad havde handlet uforsvarligt. Konsejlpræsident (statsminister) blev han aldrig siden, og Kristian Hvidt konkluderer, at hans politiske liv faldt i to ret skarpt adskilte halvdele, før og efter Alberti-katastrofen.²⁸ Man kan derfor mene, at Alberti fik i hvert fald to betydninger for det politiske liv: J. C. Christensens skæbne og - mod hans vilje - oprettelsen af det radikale parti.

Man kan roligt sige, at Jens Riis Ottesens mødrene slægt rummede mange vidt forskellige, men usædvanlige og yderst markante skikkelser. Hans moder Petrine Jacobsen, der jo blev gift med en husmand, har måske glædet sig over sin fremtrædende og lærde fætter Jacob Chr. Lindberg og over den karriere, som kusinens søn C.C. Alberti var trådt ind i. Til gengæld blev hun ikke så gammel, at hun skulle opleve at dennes søn blev afsløret. Hvad kunne ikke naboerne have tænkt og sagt hjemme i Nør Vejrup?

Moderens - Ane Nielsens - familie

Vender vi os nu mod Jens Christians mødrene familie, så træffer vi ikke helt så

kendte og farverige personligheder som i Jens Riis Ottensens, men almindelig vestjysk almue er der bestemt ikke tale om.

Den fædrene slægt kom fra den ikke helt ubetydelige gård Gørdinglund i Gørding Sogn noget øst for Esbjerg. Anes oldefar Christen Jacobsen fik fæste på gården i 1757, han var tillige sognefoged i Gørding. Sønnen Niels Christensen købte gården til selveje i 1812, og efterhånden var slægten og stedet vokset i den grad sammen, at en

god del af hans efterkommere kaldte sig Gyring Nielsen eller slet og ret Gyring, lokalt kaldte man gården for Gyringlund. Niels havde tre sønner, hvoraf Hans overtog Gørdinglund. Han tilkøbte nabogården, og da gården var på sit højeste, var den på 300 tønder land med 68 malkekøer, 30 store stude og 17 spand heste.²⁹ Broderen Christen var også gårdmand og tillige sognefoged. Den tredje bror, Anes far Jens Christian Nielsen slog sig derimod ned i Varde, først som købmand siden

Ane Nielsen, der i 1870 fødte drengen Jens Christian, havde en broder hans Nielsen, født 1842. Han blev ikke blot kreditforeningsdirektør og etatsråd, men også ridder af Dannebrog 1915 i en alder af knap 73 år. Da han indsendte sin selvbiografi til Ordenskapitlet, sendte han også dette billede af sig selv. Her bærer han ikke sit ordenskors, så der er nok tale om et billede taget før han blev dekoreret. Som jyd og kreditforeningsdirektør har han måske ikke ment at der var grund til at ofre penge på et nyt fotografi. Han døde året efter.

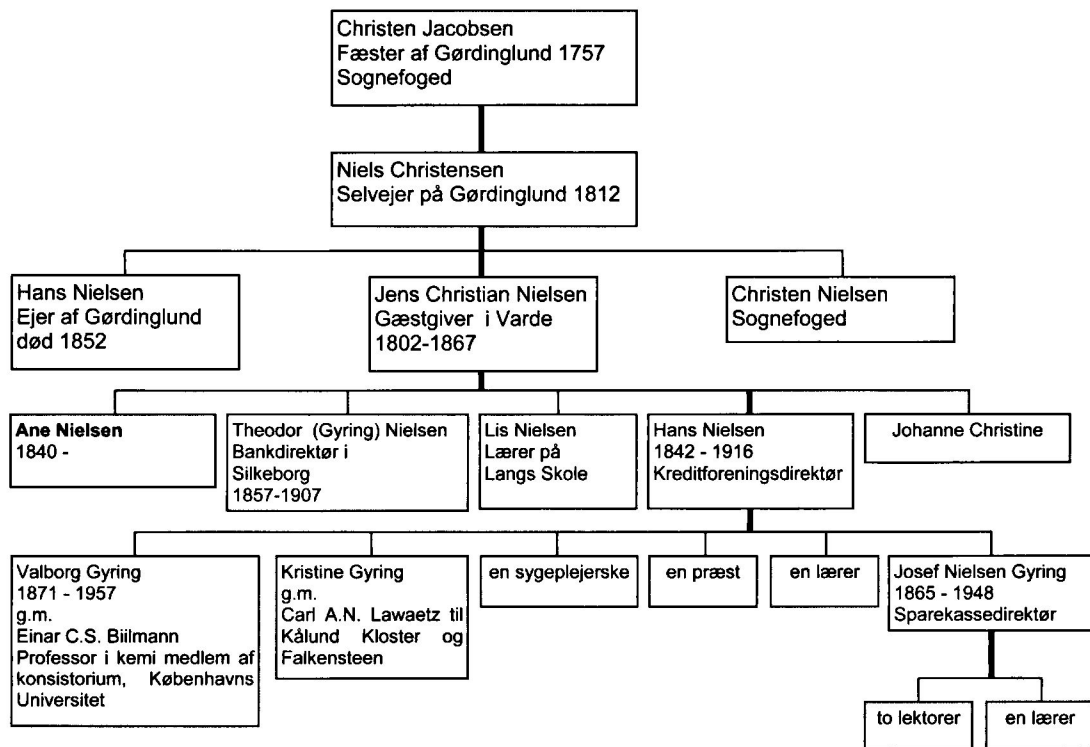
som gæstgiver og avlsbruger, og her giftede han sig med en købmandsdatter. De fik adskillige børn, og man kan roligt sige, at de fik forskellige skæbner.

Den mest fremtrædende var nok Hans Nielsen, der endte sine dage som etatsråd og kreditforeningsdirektør. Da han også blev ridder af Dannebrog kender man en del til ham fra den selvbiografi, han sendte ind til Ordenskapitlet. Når man drøfter mulighederne for at bryde ud af sit miljø, at være en mønsterbryder, er det ganske interessant at lytte til Hans Nielsen. Han fortæller, at han i barndommen "måtte deltage i ethvert i min Faders Gaard forefaldende Arbejde, som ikke oversteg mine Kræfter". Han fik for øvrigt "den bedste skoleundervisning som kunne fås i Vardede"; undervisningen blev afsluttet med konfirmationen, da han var 14 år. "Jeg blev derefter straks sendt ud i Verden og har senere forsøret mig selv".

Fra han var 14 til 17 år var han skriver på Hassing-Refs herredskontor i Vestervig, rejste derefter til København hvor han året efter tog almindelig forberedelseseksamen, dvs. præliminæreksamen. Han blev nu skriver og delvis fuldmægtig på et By- og Herredsskriverkontor, først i Skive, siden i Nykøbing Mors. 20 år gammel rejste han til København, hvor han det følgende år tog "juridisk Eksamen for Ustuderede med første Karakter." Derefter var han

ansat på diverse By- og Herredsfogedkontorer, var tillige branddirektør i Nykøbing og medlem af direktionen for "Den ny Creditforening af Kjøbstadgrundejere i Nørrejylland" indtil han i 1904 blev valgt til administrerende direktør for Creditforeningen. Dertil kom en række andre offentlige hverv, bl.a. formand for en skatte-ligningskommission, bestyrelse for en real-skole, byrådsmedlem i Nykøbing, formand for teknisk skole, medlem af overskatterådet og formand for Nykøbing Mors Understøttelsesselskab. Anerkendelserne lod ikke vente på sig: 1888 virkelig cancelliråd, 1912 etatsråd og 1915 ridder. Begrundelsen for ridderkorset var at Kreditforeningens "for de jydsk Købstæder saa gavnlige Virksomhed skyldes i første Række ham."³⁰ Han fik ni børn og 18 børnebørn. Flere af børnene fik uddannelser, og to af svigersønnerne er med i Dansk Biografisk leksikon. Om den ene, professor Einar Büllmann, hedder det, at han fornyede laboratorieundervisningen og havde en forelæsningsform, som kunne virke blændende ved sin logiske opbygning og smukke akademiske form. Han var en god chef og indtog en førende stilling som repræsentant for dansk kemi endda i international målestok.³¹ Den anden svigersøn godsjer Carl Lawaetz karakteriseres som en dygtig administrator af sine store landejendomme, men det siges også, at han på temperamentsfuld, djærv og ligefrem måde tog del i landøkonomiske diskussio-

Nogle af Ane Nielsens fædrene slægtninge

ner.³²

I selvbiografien nævner Hans Nielsen også, at hans søstersøn Josef Nielsen Gyring blev opdraget i hans hjem fra den tidligste barndom. Bag denne kortfattede oplysning skjuler sig en noget speciel historie. Ane Nielsen var nemlig ikke den eneste i søskendeflokken, som fik et barn uden for ægteskab; samme skæbne overgik hendes søster Johanne Christine, som i 1865 fik en søn Josef. Da også han blev ridder og har leveret en selvbiografi til Ordenskapit-

let, er det muligt at komme tættere på sagen. Josef blev født 26. marts 1865 på Fødselsstiftelsen i København. Han skriver selv, at hans mor var en god, flink og hæderlig pige, og hans far en østrigsk officer. "Krigsindkvarteringen førte de to Mennesker sammen, men hvorledes deres indbyrdes Forhold i øvrigt monne have været, har det selvforstaaeligt været en Umulighed for den østrigske Officer at ægte en borgerlig Pige fra et fremmed og fjendtligt Land. Hans Spor fulgtes i nogen

Tid, og jeg ved at han blev Hauptmann, men derefter intet."

Josef fortæller også at moderens slægt "fortørnedes højlig, hvilket vel også var noget bestemmende for mine første Aars Skæbne." Han blev nemlig sat i pleje hos husmandsfolk i Smørumovre, men i sit femte år blev han moderløs. Morbroderen Hans

Nielsen, der dengang var by- og herredsfoged i Nykøbing Mors, havde været moderen "til megen Støtte i hendes sidste svære Aar", og han tog sig nu af ham og opdrog ham. Gymnasier eller realskoler fandtes dengang ikke i småbyerne, så han fik "en tarvelig Undervisning" i en lokal privatskole. Efter konfirmationen blev han uden nogen afsluttende eksamen ansat på retsbetjentkontoret i Nykøbing. Nogle år senere blev han sendt til København, hvor han på tre år bestod almindelig forberedelseseksamen (præliminæreksamen) og juridisk eksamen for ustuderede, altså ganske ligesom morbroderen. 21 år gammel blev han så sagførerfuldmægtig, derpå fulgte to års militærtjeneste (second-lieutenant) og tilbage til juraen, indtil han ganske ung blev administrerende direktør i Morsø Bank. Denne havde endnu ikke rejst sig efter en pinlig sag i 1870-erne, men i de 17 år Josef Nielsen Gyiring var direktør, rettede banken sig, aktiekapitalen var igen intakt, og kursen steg til 150. Uden ansøgning fik han derpå stillingen

som administrerende direktør i "Den sjællandske Bondestands Sparekasse"; og også på andre områder af sparekassesagen ydede han en indsats. Selv skriver han, at hvis der er noget som har "givet min Gerning i Livet et Særpræg, skal det være, at alle mine tre selvstændige Stillinger er overtagne i nedbrudt Stand. I Aarhus var Forholdene korrupte efter min Formand, der, heftet for Misligheder, i Fængslet tog sit eget Liv, i Nykøbing fandtes Underskud, og min sidste Stilling stod i Alberti Ulykkens Tegn." Det er samme Alberti som vi ovenfor fandt som en slægtning til Jens Riis Ottesen, men det har Josef ganske givet ikke haft den mindste anelse om. Han har åbenbart haft en betydelig evne til at genoprette, og der står i begrundelsen for at tildele ham ridderkorset, at han havde indlagt sig stor fortjeneste af sparekassesagen i almindelighed som en af vore mest fremtrædende sparekassemænd og at "Bondestandens Sparekasse under hans ledelse har haft en enorm Fremgang."³³

Også Hans Niensens bror, Theodor (Gyring) Nielsen, synes at have haft talent for bankvirksomhed. I 1882 samlede en kreds af "agtede og ansete" borgere i Silkeborg sig for at undersøge muligheden for at oprette en bank i byen. Den lokale redaktør præsenterede for denne kreds en ung mand, bogholder Th. Nielsen fra Varde Bank. Trods sin alder, han må have været ca. 25 år gammel, tilbød han "gennem sin

familie" at tegne en tredjedel eller fjerdedel af det nødvendige aktiebeløb, som han ville anslå til 100.000 kr. Det var for den tid et betydeligt beløb, som den unge mand kunne møde op med, mon ikke det var broderen Hans Nielsen, som han her kunne støtte sig til?

Silkeborg Avis nærmest boblede af glæde over at "en driftig og dygtig ung Mand der i flere år har arbejdet i denne Forretningsbranche" nu vil sætte sig i spidsen for at oprette en bank for Silkeborg og Omegn. Det skete, og Theodor Nielsen blev direktør.³⁴ Han nåede ikke at opleve bankens 25-års jubilæum, for han døde 50 år gammel. Det københavnske ugeskrift "Hver 8. Dag" bragte et billede og en kort notits ved hans død. Det hedder her, at han ikke blot var en dygtig og anset bankmand, men også et hjælpsomt og hjerteligt menneske, som mange står i gæld til.³⁵

Når Ane Nielsen så sig om i sin nærmeste familie, var der altså ganske mange med succes; personer, som synes at bryde ud af deres sociale og geografiske miljø i kraft af dygtighed. Vilje og evne til uddannelse har afgjort været af betydning, og det er måske værd at notere sig, at Ane havde en søster, der var lærer ved Th. Langs Skole i Silkeborg, nok ikke helt almindeligt for en kvinde på den tid. Uddannelse er i det hele taget karakteristisk for hendes nevøer, niecer og deres efterkommere. Her finder vi

endnu en lærerinde, to cand. mag.'er (lektorer), to overlæger, en praktiserende læge (som var gift med en komtesse Holstein-Ledreborg), mindst to revisorer samt flere der beskæftigede sig med virksomhed som maskinfabrik og elektromotorer. Og som et kuriosum, en der blev herregårdsfrue på Lolland.

Flyttede folk i tidligere tid over sognegrænsen eller er dette særtilfælde?

Disse analyser af Jens Riis Ottensens og Ane Niensens familier og miljøer rækker jo i meget høj grad ud over de to hovedpersoners lokale baggrund i Gørding Herred; og i social henseende er der en endog særdeles stor spredning ud i hele det danske samfund. På den baggrund kan der være grund til at spørge, om der her er tale om noget ganske ekstraordinært, eller om man kan finde tilsvarende eksempler.

Vi mangler bestemt ikke materiale, der kan bidrage til at besvare spørgsmålet, for der findes jo udgivet en omfattende stamtavlelitteratur, men der er ikke mange samlede bearbejdelser eller studier over social og geografisk mobilitet. Det er dog muligt at fremdrage, dels nogle generelle undersøgelser, dels nogle mere afgrænsede analyser som nok kan vise at resultatet af mine undersøgelser fra Gørding måske ikke er ganske unikke.

Hvad især den geografiske bevægelighed

angår, har man ofte analyseret folketællinger og set på hvor stor en del af befolkningen, der var født i det sogn, hvor de boede da tællingen blev foretaget. Resultatet - at en væsentlig del af befolkningen ikke var flyttet væk fra fødesognet - er ikke overraskende. Det var jo en meget stor del af befolkningen, der var mindreårige og derfor ikke havde haft større anledning eller mulighed for at flytte. Man kan tillige forestille sig, at familier med småbørn helst ikke flyttede. Hvis man derimod ser på den voksne del af befolkningen og dens flyttemønstre, så er resultatet straks et ganske andet.

Hvad især København angår, er det nok velkendt, at en stor del af københavnernes enten selv kommer fra Jylland eller i hvert fald har jyske rødder. Hele væksten i Københavns folketal siden 1800-tallet skyldes jo i høj grad indvandring, men det kunne jo være et særligt hovedstadsfænomen. Sagen er imidlertid at der ikke blot synes at have været en stor vandring til de mindre købstæder, men - overraskende nok - også en stor fravandring.

Her er det nødvendigt at se på to ret forskellige fænomener: bruttovandringen og nettovandringen. Et eksempel kan belyse forholdet. I Præstø levede der ifølge folketællingen 1845 hele 97 personer der var født i København, og fem år senere var der tale om 103 københavnsk-fødte i by-

en. Man kunne derfor forestille sig, at yderligere seks københavnere af en eller anden grund var flyttet til byen på de fem år, altså en nettovandring på seks personer. Forholdet er imidlertid ganske anderledes og særdeles overraskende. Af de 97 københavnere i 1845 var fem døde, og hele 40 var flyttet fra Præstø i 1850; tilbage var altså kun 52. Men der var til gengæld flyttet ikke mindre end 51 nye københavnere til Præstø. Nettovandringen på seks personer dækker altså over, at der brutto er sket en til- og fravandring på hele 91 personer.

For at afdække disse forhold er man nødt til at gøre det tidkrævende arbejde, det er at gå ned i materialet og se på hver enkelt af personerne i folketællingen, og det er netop det den historiestuderende Allan Schmidt har gjort i et speciale skrevet til Lokalthistorisk Afdeling.³⁶ Det lykkes ham derved at påvise, at i perioden 1845-50 var nettovandringen i Præstø kun på 38 personer, men at det dækkede over at et sted mellem 1.300 og 1.400 personer vandrede til eller fra byen i de fem år. Præstøs folketal var vel at mærke i 1850 kun på 951 personer. Det betyder altså, at der har været et ganske umådeligt gennemtræk i byen, den befolkningsmæssige stabilitet har været særdeles ringe.

Jeg har selv regnet videre på Allan Schmidts tal og sammenlignet befolkning-

gen i Præstø 1845 med forholdene 1855. På de 10 år flytter ca. halvdelen af den overlevende befolkning væk fra byen, og af indbyggerne pr. 1855 er 47% tilvandet inden for de seneste 10 år. Kun 21% af indbyggerne havde rod i byen mere end 10 år tilbage. En tilsvarende undersøgelse af forholdene i Silkeborg viser et lignende billede. Altså en ganske betydelig geografisk mobilitet og meget langt fra det traditionelle billede af de stillestående små provinsbyer.³⁷

Der er en anden metode, hvorved man kan få en fornemmelse af tilvandringen til ikke blot byerne, men også landsognene. Jeg har kaldt den ægteskabstrekanten, og den er såre enkel. For hvert geografisk område gennemgår man en folketælling og noterer, hvor mange ægteskaber der er indgået mellem to personer født i sognet, hvor mange mellem to personer der stammer andetsteds fra og endelig hvor mange der er indgået mellem en tilflytter og en lokal. Derved får man en procentvis fordeling som man kan markere i et trekantendiagram. Ill 1. viser systemet. Den type diagrammer er vist meget sjældent brugt af historikere, men når man har set lidt på eksemplet her, er sagen ikke så indviklet endda. De byer som er stærkest præget af de helt lokale ægteskaber har en lokal placeret nærmest punktet L/L (lokal/lokal), blandede ægteskaber nærmest punkt L/F (lokal/fremmed) eller ægteska-

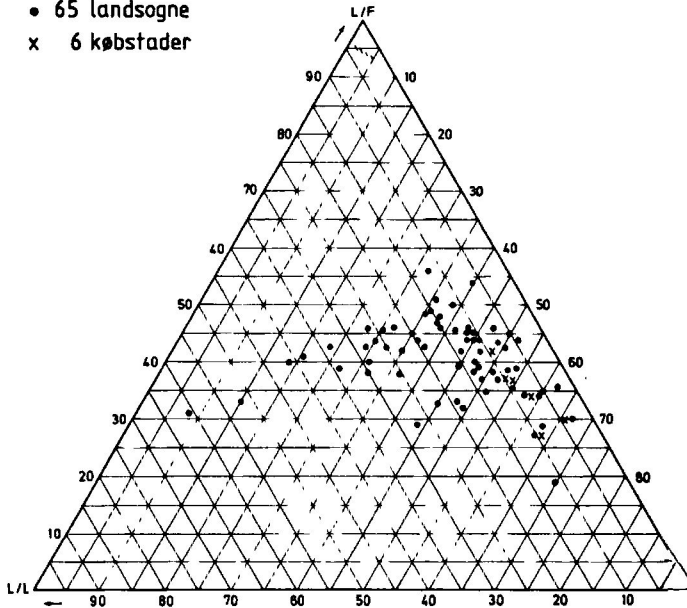
ber mellem helt fremmede (indvandrere) nærmest punkt F/F (fremmed/fremmed).

Diagrammet her viser tallene for samtlige sjællandske købstæder i 1845. Tallet 1 med pil viser de helt særlige forhold i Frederikssund. Her var ikke mindre end 75% af ægteskaberne indgået mellem to fremmede, og 25 % mellem en lokal og en fremmed. Ingen af byens ægteskaber var mellem to personer født i Frederikssund. Byen er den sjællandske købstad der havde den største befolkningstilvækst fra 1801 til 1845, nemlig 147%, og af de gifte personer, der levede i Frederikssund i 1845, var ikke mindre end 87½% tilvandrede.

Hvad de øvrige sjællandske byer angår, så viser diagrammet at procentallet for de helt "fremmede" ægteskaber (F/F) ligger mellem knap 50% og godt 70%. De blandede ægteskaber ligger mellem knap 30% og godt 40%, mens tallet for ægtepar hvor begge var født i byen ligger mellem 0 og ca. 16%. Der er altså ikke den mindste tvivl om at tilvandringen til de sjællandske byer i første halvdel af 1800-tallet har været ganske betydelig.³⁸

ÆGTESKABSTREKANTER :

- 65 landsogne
- x 6 købstader

L/L ægteskab hvor både mand og kone er født på stedet.

L/F ægteskab hvor kun den ene er født på stedet.

F/F ægteskab hvor både mand og kone er tilvandrede.

Ægteskabstrekanter for samtlige sjællandske købstæder 1845.

Tallet ! viser de helt ekstreme forhold i Frederikssund

Man kunne nu forestille sig, at så store vandringer var et byfænomen, men her er vi i den heldige situation at professor Hans Chr. Johansen har foretaget en omfattende studie af befolkningsforholdene på landet i det 18. århundrede. Baseret på et repræsentativt udvalg af i alt 26 danske landsogne har han undersøgt om de per-

soner, der optræder i folketællingen 1787 enten er døde før 1801, eller om de kan genfindes i folketællingen 1801. Han har ligeledes undersøgt om de personer, der findes i tællingen fra 1801 også, boede i sognet 1787. Resultatet er det overraskende at 41% af befolkningen er vandret væk fra sognet i løbet af de 14 år, der er tale

om. Det viser sig også at ca. 32% af befolkningen i 1801 er tilflyttere, der er kommet til sognet siden 1787.³⁹

Fænomenet med den stærkt mobile landbefolkning synes imidlertid at gå ret langt tilbage i tiden. Kirkebogen fra landsognet Sørbymagle-Kirkerup er udgivet, og den indeholder bemærkelsesværdigt mange oplysninger om sognets døde.⁴⁰ Det er derfor muligt at se, hvor de fleste af de afdøde var født. En optælling af fødested, hvor der er set væk fra børnene, viser at af alle de døde i perioden 1646-55, 1679-88 og 1717-31 kendes fødested for 96 af sognets indbyggere. Heraf var 33% født i sognet, 38 % på Sjælland i øvrigt mens 25 % kom fra Fyn, Jylland, resten af Danmark eller udlandet. Altså mindst en fjerdedel af de voksne kom temmelig langvejs fra.⁴¹

Der er altså meget der tyder på, at der i flere hundrede år har været en ret stor geografisk bevægelighed i det danske samfund - og vel at mærke ikke blot ind og ud af byerne, men sandelig også flytninger i landområderne. Mit vestjyske eksempel er nok ikke så atypisk, som man eventuelt kunne mene.

Fandtes der social bevægelighed i tidligere tid - eller er dette et særtilfælde?

Men hvad nu med den sociale bevægelighed? Har vi i tilfældene med "almuefolkenne" fra Gørding, hvis familier, som vi har

set, har gjort sig gældende på mangfoldige områder i det danske samfund, fat i undtagelser?

Bedst kendt er nok eksempler på en nedadgående mobilitet, hvor der er tale om tilbagegang - økonomisk og/eller socialt - for enkelte grene af en slægt. En retssag fra 1545 kan belyse det. Her stod nemlig to socialt set meget forskellige grupper over for hinanden i en arvestrid. På den ene side har var lensmanden og godsejeren Folmer Rosenkrantz, nært beslægtet med rigsråder, hofmestre, rigsmarsk og statholder i Norge, på den anden side hans kvartfætre af de udpræget lavadelige familier Brun og Bugge. Typisk nok kender vi ikke altid de sidstes ægtefæller, og deres børn og børnebørn giftede sig med ikke-adelige. Altså to socialt vidt forskellige grupper, men så nært beslægtede, at der altså var tale om en arvestrid.⁴²

Et andet markant eksempel kan findes i slægtskredsen omkring lensmand Laurids Ebbesen, hvis ene kone var en kusine til Christian 4.s ægtefælle Kirsten Munk. Her finder vi adelsdamen Maren Kruse (født 1606), der blev gift med landsdommer Erik Krabbe. De blev forældre til den særdeles velhavende gehejmestatsminister og amtmand Otto Krabbe, som endda blev ridder af Elefanten. Vi er altså her i samfundets top, og Ottos datter blev gift med Christian V.s søn Ulrik Christian

Gyldenløve, greve af Samsø. Maren Kruses fætter var baron Frederik Krag, der var gift med en datter af storkansler Peder Griffenfeld. Ser vi derimod på Marens tre næstsøskendebørn, er billedet et ganske andet. Om Laurits og Kirstine Friis ved man kun, at de i 1670-erne boede i fiskerhusene i Hegnsvig. Deres søster Anne Sophie blev forført af Peder Mund. Han giftede sig siden med hende, men det gik sløjt med økonomien. Efter hans død fik hun tilladelse til "at sætte bækken for kirkedørene", dvs. tigge. Hun giftede sig siden med en bondekarl, og denne gren af slægten forsvinder med Karen og Oluf, der i 1748 tjente hos bønder i Rubjerg. Altså igen nært slægtskab mellem landets elite og de helt fattige, der var på vej ud af adelen, ja nærmest på vej helt ud af samfundet.⁴³

Undertiden sker adelsslægters nedgang så "stiltfærdigt", at vi kun har viden herom på yderst tilfældig vis. Arkivtegner Søren Abildgaard har i en af sine notesbøger et rids af fire adelsvåbener på en gravsten med oplysninger om, at stenen bar indskriften "Herunder hviler ærlig og velbyrdig mand salig Hans Wogensen udi Mondelstrup, som døde d. 3. april 1623 hans alders 51 år med sin kære husfrue ærlig og velbyrdig fru Jahan Blick." Det er et lykkeligt træf at Abildgaard har noteret sig dette, for nu er stenen aldeles forsvundet. Denne Hans Vogensen og hans hidtil

ukendte kone er næsten helt uomtalt i skriftlige kilder, og kun Abildgårds notis og tegning vidner om, at der her i Mondelstrup så sent som i 1623 levede et adeligt ægtepar, begge med adelige mødre. Kun en nærmere heraldisk analyse kan fortælle hvilke slægter de to nedstammede fra; Hans synes at være den sidste mand i sin slægt, Benderup, som med ham næsten umærkeligt forsvinder ud af den danske adel. Adelige efterkommere har ægteparret næppe haft, men sognets kirkebog kan fortælle at deres to døtre blev gift med ikke-adelige i Mondelstrup.⁴⁴

Slægternes historie indeholder dog ikke blot oplysninger om social deroute, eksempler på opgang og fremgang kan sandelig også findes. Det gælder således for Anne Marie Jensdatter Winthers slægtninge. Selv fik hun dog en omtumlet skæbne. Hun var født 1697 og opvokset i et velstående købmandsmiljø, men faderen gik fallit, og hun ægtede som ganske ung en noget ældre degn. Han døde ret hurtigt, og som 24-årig sad Anne Marie nu som enke med et spædbarn og et insolvent bo. Et par år efter kom hun dog i bedre kår, idet hun ægtede degnen i Uth, Claus Pedersen Wæhr. Ved skiftet efter ham kan man se, at der har været en vis velstand til stede i degnegården, og Anne Marie kunne tilmed efter mandens død blive boende der, idet hendes datter ægtede den nye degn på stedet. Anne Marie sad enke i hele 30 år, og

hendes forhold har nok ikke altid været muntre. Af otte børn måtte hun lægge de seks i graven, og sønnen gik fallit, så svingerdatteren måtte gå fra arv og gæld. Også andet måtte være gået galt, for da Anne Marie døde i 1777 oplyser skiftet, at hun ved en brand havde mistet "det lidet hun havde".

Andre af hendes slægtninge var det derimod gået ganske godt, en fætter var sognepræst, en anden brygger og en kusine var Mette Låsby, der blev herregårdsfrue på Vestervig Kloster. Hende havde Anne Marie nogen forbindelse med, således blev hendes trolovelse fejret i Vestervig, og endnu Anne Maries barnebarn havde kontakt med den gren af familien, hun gjorde tjeneste på herregården, som nu var et stamhus. Børnebørnene af Anne Maries kusine var blevet adlede i 1731. Det var nu ikke den eneste gren af familien, som var i gang med en social opstigen. Anne Maries mor havde en fætter Frands Thestrup, som blev biskop i Aalborg. To af hans sønner, altså Anne Maries næstsøskende-børn var Christian, der blev professor og etatsråd og Mathias der blev landsdommer, herremand og tilmed adlet i 1749. De forhold har Anne Marie sikkert haft en vis viden om, men det er jo ikke godt at vide om hun har haft nogen anelse om hvordan det gik den følgende generation. Hun vil i så fald nok have været forbausset, for her finder vi bl.a. Else Thestrup gift med

Christian Magnus de Falsen, justitiarius i overretten i Norge samt den fremtrædende jurist generalprokurør og (stats)minister Henrik Stampe. Også han blev adlet endnu i Anne Maries levetid (1759), det var den tredje adling i hendes nærmere slægt. Så nære slægtninge og så store forskelle i samfundsmæssig position og økonomi.⁴⁵

Et endnu mere spektakulært eksempel på social opstigning kan hentes fra Søren Mathiesens efterslægt. Han var klokker ved Trinitatis Kirke og regnebogsforfatter, og han kunne næppe have forestillet sig, at han skulle blive stamfader til såvel konger som en kejserinde af Tyskland. Og der dog er der kun godt 140 år mellem Sørenes død og den senere kejser Wilhelms vielse til en af Sørenes ætlinge. At hun også nedstammede fra Struensee gør blot sammenhængen endnu mere spektakulær.

De eksempler, der har været fremført her, har af naturlige grunde taget udgangspunkt i enkeltpersoner eller grupper af personer. Det ville være interessant, om der var gennemført en undersøgelse af den sociale bevægelighed inden for en stor og afgrænset gruppe af slægter. Her ville det være naturligt at tænke på den danske adel, ikke mindst fordi der foreligger et enormt materiale i det imponerende antal stamtavler der siden 1887 er udgivet i Adelsårbogen. Dette materiale er selvfølgelig indgået i den diskussion, der har væ-

ret om den gamle adels uddøen lige fra Gustav Bangs disputats til Albert Fabritius' afklaring af forholdene. Denne debat er imidlertid ikke central for spørgsmålet om bevægelighed inden for standen. Hvad mobiliteten angår, så kan man dog uden det helt store besvær foretage nogle optællinger i stamtavlerne og lave nogle tabelopstillinger, som kan være ganske sigende.

Først må man gøre sig klart, hvad der kan forstås ved begrebet adel i Danmark. Efter reformationen i 1536 afgrænsede adelen sig, og den havde faktisk monopol på de vigtigste og bedst lønnede embeder og på at eje "frit" jordegods. Kvinder, der giftede sig under deres stand, mistede deres adelskab, og de børn som en adelsmand fik med en ikke-adelig kvinde blev ikke betraget som adelige og kunne ikke arve faderens jordegods.

Alt det ændrede sig med ét slag ved enevældens indførelse i 1660. Standen nød stadig forskellige æresrettigheder og gods-ejerprivilegier, men den havde ingen sær-radgang til embeder og ingen skattefrihed. Det adelige rigsråd forsvandt, kongen kunne adle hvem han ville, og standens monopol på at eje jordegods forsvandt. Det er derfor med megen ret at Knud J. V. Jespersen kan hævde, at "dermed var det gamle adelsbegreb i virkeligheden tømt for reelt indhold".⁴⁶ Man kunne med en vis ret hævde, at vi ikke har haft nogen

adel i Danmark siden 1660. Eller som Knud J. V. Jespersen formulerer det: De særrettigheder, der endnu var tilbage, havde enten ingen real betydning eller var rettigheder som de gamle slægter måtte dele med det stigende antal uadelige, som nu fik ret til at eje jordegods i Danmark.⁴⁷

Man kan så spekulere på, om der dog ikke stadig var en stor gruppe slægter der fra gammel tid havde været adelige og som i en stor udstrækning giftede sig ind i hinanden, altså: at der også efter 1660 reelt var tale om en helt særlig gruppe.

Her vil mange nok blive forbavsede, når man går tættere på forholdene. I 1536 levede der 251 adelsslægter, men af dem var der i 1935 kun 18 tilbage. Dertil skal man så lægge de 150 slægter, der blev adlet mellem 1536 og 1660, og her levede blot syv i 1935.⁴⁸ Det vil sige at af de i dag ca. 185 levende adelsslægter er det højst 25, der var dansk adelige fra tiden før 1660. Der blev imidlertid adlet adskillige slægter efter 1660, men en god part af disse slægter havde en noget anden karakter end de gamle slægter. Enevoldskongerne fandt nemlig hurtigt ud af, at der var mange, der var villige till at betale for at blive adlede. Man begyndte altså ganske enkelt at sælge adelspatenter. Albert Fabritius har gennemgået sagerne, og han siger at af de 38 adlinger i Christian V.s tid "må således 24 antages at skyldes ønsket om at bringe

penge i kassen. Af Frederik V.s patenter kan påny en lang række henregnes til gruppen salg - af de 382 slægter der blev adlet 1536 til 1906 er 202 henført til gruppen salg, dvs. 53% , heroverfor blegner belønningerne: - 25%". I den periode hvor man solgte adelspatenter (1670-1839) udgjorde salget 202 = 60% af adlingerne.⁴⁹

Så meget om adelens karakter og ælde. Man kan roligt sige, at adelen efter 1660 i høj grad skiftede karakter. Standsmæssige ægteskaber var ikke længere en nødvendighed, og ægteskabelige forbindelser med embedsslægter, ikke-adelige godsejere og andre borgerlige kredse blev mere almindelige. Forholdene er langt fra undersøgt til bunds, men det er muligt at give et vist indtryk af forholdene.

Ud fra Danmarks Adelsårbog 1979-81 er der lavet anetavler for det yngste barn i hver af årbogens 123 slægter der ifølge presenslisten levede i Danmark. Anetavler, der rækker op til oldeforældrene, altså de to forældre, fire bedsteforældre og otte oldeforældre, det vil sige 14 aner for hver person. Formålet har været at undersøge, hvor mange af disse 14 aner der var adelige. Altså: hvor adelig er den nulevende danske adel, når man ser på dens afstamning? Ved udvælgelsen af yngste barn er der som nævnt set bort fra eventuelt udenlandske grene af slægterne. Her kan man nu stille spørgsmål som: skiller høj-

adelen sig ud, hvilke miljøer tilhører man, og hvilke gifter man sig ind i, hvordan grupperer de adelige ægteskaber sig for fars, farfars og farfars fars generation rent kronologisk. Materialet kan give mulighed for adskillige analyser, her er kun hovedresultatet gengivet, der kan læses mere i: Hvorfor bærer de gyldne kæder?⁵⁰

Nogle gange kan man via Adelsårbogen finde alle 14 aner, men i andre tilfælde navnlig ved borgerligt indgifte kan årbogen kun oplyse seks, otte, 10 eller 12 af anerne. Det vil sige at der ved optælling af adelige og borgerlige aner bliver et (ret stort) antal ubekendte tilbage. Eksempel: slægten Obelitz, her er F (faderen), FF (farfaderen) og FFF (farfaderens far) alle adelige, men moderen er datter af Johannes Hansen og R. Hansen. Det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at en af dem havde en adelig mor, men sandsynligheden herfor er meget lille. Blandt de mange tilfælde, hvor indgiftede borgerlige kvinders mødre er anført, er der kun fire tilfælde af at en sådan borgerlig kvinde har en adelig mor. I de allerfleste tilfælde vil der derfor nok være tale om, at de uoplyste aner aldeles overvejende er borgerlige. Udenlandske adelige er regnet for adelige.

Een slægt for en adeligt født, idet der i en enkelt slægt (Stemann) kun er 1 adeligt født blandt forfædrene, idet både FF og FFF er født før slægten blev adlet). Det vil sige, at kun i 5 slægter (4% af hele

Optællingen giver følgende resultat:

123 slægter á 14 aner =	1.722 aner
heraf burde pr. definition far, farfar og farfars far være adelige,	
altså 3 adelige pr. slægt =	369 aner
Man finder af sikkert adelige kun	479 aner = 28% af anerne
men sikkert borgerlige	891 aner = 52 % af anerne
og uvisse, men aldeles overvejende borgerlige	352 aner = 20% af anerne

Antallet af adelige aner er unægtelig ulige fordelt på slægterne; der skiller sig en tydelig "top" og "bund" ud.

Af de 14 aner tegner

Fem slægter sig	for	8-12 adelige aner
Fem slægter	for	syv adelige aner
Otte slægter	for	seks adelige aner
Fire slægter	for	fem adelige aner
23 slægter for	fire	adelige aner
77 slægter	for	tre adelige, hvad der burde være minimum - F, FF og FFF skulle jo alle være adelige

adelen) finder vi at mere end halvdelen af de 14 aner er adelige, men i hele 78 af slægterne (= 63% af det totale antal) er det adelige islæt på (eller i en enkelt tilfælde) under det minimale - kun faderen, farfaderen og farfars far er adeligt fødte.

Man kan næppe komme til en anden konklusion end at størstedelen af den danske adel i dag i meget høj grad er blevet indgiftet i den øvrige del af befolkningen og altså har overvejende ikke-adelige forfædre. Hverken ved ælde eller ægteskabsmønster markerer adelen med enkelte undtagelser sig som en speciel samfundsgruppe. Om man så vil betegne det som

en nedadgående social mobilitet eller tværtimod som et tegn på en sund og naturlig udvikling, må blive noget af en smagssag.

Når der er tale om social mobilitet, kan der som vist ovenfor både være tale om opadgående mobilitet eller nedadgående. Der tales ofte i disse år om betydningen af den sociale arv, og her tænker de fleste nok på den negative sociale arv. Man nævner ofte, at et socialt dårligt udgangspunkt kan være et handicap, der kan præge en persons muligheder for resten af livet, men der lægges ofte mindre vægt på

betydningen af et godt udgangspunkt. Ofte har man set på, hvordan forskellige sociale grupper rekrutteres, hvilke miljøer kom lærerne, præsterne eller direktørerne fra? Et ældre, men stadig interessant værk er Theodor Geigers undersøgelse af den danske intelligens' rekruttering. Her er han inde på en tankegang, som nok fortjener en ret central placering. Sagen er at den opadgående rekruttering nok ofte vil forme sig som en 3-trinsraket. Geiger nævner, at der er intet til hinder for at bondens søn bliver videnskabsmand eller forfatter, men det er dog hyppigere at bondens søn bliver præst eller lærer, og at præstens og lærerens søn bliver forsker eller forfatter.⁵¹ Det er et forhold som sikkert ofte bliver overset i dagens debat om den sociale arv.

Vurderer man til sidst min slægt med udgangspunkt i almue i Vestjylland, og ser hvordan den Jens Christian der blev født i 1870 har slægtninge i stort set alle samfundsgrupper med vidt forskellige uddannelser og erhverv, spredt ud over det ganske land - og sammenligner man denne mobilitet med andre studier over social og geografisk mobilitet er min konklusion at "almuen" nok ikke altid var så isoleret og bundet til sted og landbrug, som man ofte er tilbøjelig til at mene.

Noter

- ¹ En del af oplysningerne i det følgende bygger på familietradition, men de er så vidt muligt kontrolleret i kilderne. Jeg har fået god hjælp fra Nora Olsen og Jeffrey Andersen, Gørding Lokalkiv, Leif Jørgensen og Johannes L. Holm, Vejrup Sognearkiv og ikke mindst Søren Mulvad, Seem Lokalkiv, som har forsynet mig med mange gode oplysninger. Endelig takker jeg Olga Pedersen, formanden for Historisk Samfund for Ribe Amt. Hvis hun ikke havde pirket til mig, var denne artikel aldrig blevet skrevet.
- ² Interview med ham - og tegning af ham - i Politiken 5. juli 1906, s. 4, sp. 1-2 og omtale og foto i Aarhus-Speilet, fredag d-26. okt. 1906, 1. årg. Nr. 266, forsiden.
- ³ En god part af hendes forfædre var håndværkere spændende fra pottemagere til en kanonboremeister, længere tilbage fandtes både degne og præster, ja sågar bønder. De boede rundt om i landet: Sjælland, Fyn, Nørrejylland og Sønderjylland; et par var indvandret fra Strasbourg, et andet par fra Wien.
- ⁴ Den nedstammede måske fra lavadelsslægten på Ørs i Rom sogn (se Trap: Danmark bind IX, 1, 188) der igen var en noget forgældet gren af adelsslægten Fasti, se rettelserne til Danmarks Adels Aarbogs stamtavle over slægten Fasti 1897 og Aage Brask: Kjellerup, en jydsk Herregaard fra Vikingetid til Nutid, 1943, s. 17 ff.
- ⁵ En anden af slægten var Ribe-borgmesteren Niels Povlsen Ilsted, der i 1583 nær var blevet slået ihjel af sin overdådigt berusede bror, der var præst.
- ⁶ Laurits Ploug Borberg: Slægtebog over Familien Borbjerg, 1944.
- ⁷ En var sognepræst i Åstrup, og i kirken hænger et epitafium over ham. Danmarks Kirker, Ribe Amt hæfte 29, 1994, s. 2963 ff.
- ⁸ Hvor ikke andet er nævnt, er kirkebogen kilde for oplysningerne.

- ⁹ Tildragelsen er skildret i en avisartikel, som Vejrup Sognearkiv har sendt mig kopi af. Artiklen hedder "Et Minde fra 1864", den er dateret 18. november 1927, og den er skrevet af N. Iversen, barnebarn af den sognefoged, der var med til at opklare sagen. Sognearkivet mener at artiklen blev bragt i Dagbladet Vestkysten.
- ¹⁰ H.K. Kristensen: Om Seemgaard, manuskript i Seem lokalhistoriske arkiv, Top S 22 a.
- ¹¹ Lustrup Birks Skøde- og Panteprotokol 1738-84, fol. 37, Landsarkivet i Viborg, og meddelelse fra Søren Mulvad.
Trap: Danmark, Ribe Amt, 1965, s. 1050 f. bytter lidt rundt på navnene Jacob Christiansen og Christian Jacobsen - gennem et par generationer afløste Jacob og Christian hinanden, så det er også lidt drilagtigt.
- ¹² Oplysning fra Søren Mulvad.
- ¹³ Schackenborg Gods skifteprotokol 1791-1848, fol 312. Landsarkivet. Aabenraa.
- ¹⁴ Seemgård blev samme år for 160.000 kr. solgt ud af slægten, men 1888 blev den ved tvangsauktion udlagt til J.F. Riis' søn Jacob Riis, der ejede den til 1903. Trap Danmark Seem sogn
- ¹⁵ Personalhistorisk Tidsskrift 1948, s. 48.
- ¹⁶ H.K. Kristensen, Om Seemgard, se note 10.
- ¹⁷ Om Lowson se Personalhistorisk Tidsskrift 1940, s. 146 ff. og om A. Riis se Paul Nedergaard: En dansk Præste- og Sognehistorie IX A, 1968 s.156 og V, 1959, s. 44 og 694 samt Fra Ribe Amt 1937, s. 88 ff.
- ¹⁸ H.K. Kristensen, se note 10.
- ¹⁹ P.G. Lindhardt i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²⁰ Fred. Nørgaard i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²¹ Hanne Rimmen Nielsen i Dansk kvindebiografisk Leksikon.
- ²² Biografier over begge de sidstnævnte i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²³ Anne Lykke Poulsen i Dansk Kvindebiografisk Leksikon.
- ²⁴ Trap: Danmark, bd. VII, 1, 1962, s. 462.
- ²⁵ Helge Larsen i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²⁶ Gyrithe Lemche i Dansk Biografisk Leksikon og Helle Hvenegård-Lassen i Dansk Kvindebiografisk Leksikon og samme: Et andet hjem, Kvindelig Læseforenings historie 1872-1962, 2008 samt: Sophie Alberti - kvindesagpioner og førstedame i Kvindelig Læseforening, 2008.
- ²⁷ Helge Larsen i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²⁸ Kristian Hvidt i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²⁹ Ejler Nielsen: Træk af Gørding sogns historie, 2, 1995, s. 7ff.
- ³⁰ Selvbiografi i Ordenskapitlet.
- ³¹ Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., Biilmann
- ³² Sst., Lawaetz.
- ³³ Selvbiografi i Ordenskapitlet.
- ³⁴ Silkeborg Bank 1882-1932, 1932, s. 9 ff.
- ³⁵ Hver 8. Dag, 13. årg., 3. februar 1907, s. 364.
- ³⁶ Allan Schmidt, utrykt speciale, et eksemplar i Lokalhistorisk Afdelings arkiv, Landsarkivet for Sjælland.
- ³⁷ Knud Prange: Det uendeligt store og det uendeligt små - samt de 97 københavnere i Præstø. Fortid og Nutid 2000:4, s. 296 f.
- ³⁸ Knud Prange: Svenskekrig - Stilstand - Opgang, Småtryk nr. 15, Lokalhistorisk Afdeling 1985 (Særligt af Ståder i udvikling, Stockholm 1984), s. 38 f. Se i øvrigt Knud Prange: Geografisk mobilitet - en overset (?) faktor i lokalsamfundenes demografi i Rolf Fladby og Harald Winge, red.): By og Bygd, Stad og Omland, Oslo 1981, s. 17 ff. Her sættes bl.a. spørgsmålstejn ved den almindelige opfattelse, at byerne var afhængige af tilflytning, for at kunne opretholde deres indbyggertal.

- ³⁹Hans Chr. Johansen: Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede, 1975, s. 128 ff.
- ⁴⁰Ole Højrup (udg.): Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646-1731, I-II, 1963-68.
- ⁴¹Knud Prange: Geografisk og social mobilitet 1650-1850 i Nordisk Lokalhistoria: Mötesrapport 2, Helsingfors 1978, s. 142.
- ⁴²Knud Prange: Fru Johanne i Vindum - en studie over slægtskab mellem højadel og lavadel i Heraldik i Norden, 1984 (= Heraldisk Tidsskrift bd. 5, 2. halvbind, 1984), s. 261 ff. spec. 262 og 272.
- ⁴³Knud Prange: Silkebroderet socialhistorie. En studie i social mobilitet i Finn H. Lauridsen (red.): Festskrift til Vagn Dybdahl, 1987, s. 356 ff., spec. s.368 f.
- ⁴⁴Knud Prange: Lavadelsskæbner i senmiddelalder og renaissance i Svend E. Green-Pedersen m.fl. (red.):Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance, Festskrift til Poul Enemark 1983. s. 219. ff. spec. s.225 f.
- ⁴⁵Knud Prange: Om degnekår i almindelighed - og i særdeleshed i Mæve Drewsen m.fl. red.): Det STORE i det Små, 1997, s. 211 ff. 225 f og 230 f. Der hersker i øvrigt nogen mystik om den omtalte brand, og om hvorvidt hendes svigersøn var lovlig smart ved skifteopgørelsen.
- ⁴⁶Knud J.V. Jespersen: Fra fødselsadel til rangadel. Den danske adel 1600-1800 i Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660, 2001, s 604 ff, spec. s. 619
- ⁴⁷Sammesteds s. 619.
- ⁴⁸Albert Fabritius: Danmarks Riges Adel, 1946, bilag A og B
- ⁴⁹Sammesteds, s. 50, 52 og 60.
- ⁵⁰Knud Prange: Hvorfor bærer de gyldne kæder? i Herregårde · Jordegods · Herlighed. Tanker fra Gammel Estrup, 2005, s. 131 ff. spec. s. 134 f.
- ⁵¹Theodor Geiger: Den danske intelligens fra reformationen til nutiden, 1949, s. 122 ff.

Knud Prange, født 1930, mag. art. i historie, arkivar, siden universitetslektor og leder af Lokalhistorisk Afdeling 1970-2000. Har bl.a. skrevet Heraldik og Historie (2.udgave 1977), Lokalhistorie – en Håndbog (1989) og Mit navn er Jensen, En bog om slægtsforskning (1989), samt bidrag til tidsskrifter og samlerværker.

Knud Prange døde april 2012